

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна – (+38-067-60-267-30)

Лавренко Ольга Василівна – (+38-050-611-05-41)

**ДЕСЯТОЇ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
„СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН: ТЕОРЕТИЧНІ І
ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ”**

20 березня 2015 року у м. Києві.

**ВІКОВА ДИНАМІКА СЕМАНТИКИ УЯВЛЕНЬ ДОРОСЛИХ ПРО
ДІТЕЙ ТА ПРАКТИКА ЗАМІННОГО ДОГЛЯДУ ЗА ДІТЬМИ**

УДК 159.923: 364.628: [316.614.5+316.627]

Г. М. Бевз

У статті розкриваються особливості вікової динаміки уявлень дорослих про дітей, що вивчалися в контексті соціальних репрезентацій і замінного догляду за дітьми в сім'ях державного влаштування. Доведено, що з віком змінюється сприйняття дітей дорослими в категоріях нормативності, відповідного вибору спрямованого на них впливів а також посилення тенденцій індивідуалізації над показниками традиційності. Виявлені особливості можуть бути корисними в системі замінного догляду за дітьми в сім'ях державного влаштування.

Ключові слова: уявлення, соціальні репрезентації, дитина, заміна сім'я, прийомна мати, вікові особливості сприймання, адаптація.

**ВОЗРАСТНАЯ ДИНАМИКА СЕМАНТИКИ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ
ВЗРОСЛЫХ ДЕТЕЙ И ПРАКТИКА ЗАМЕЩАЮЩЕГО УХОДА ЗА
ДЕТЬМИ**

В статье раскрываются особенности возрастной динамики представлений взрослых о детях, которые изучались в контексте социальных репрезентаций и замещающего ухода за детьми в семьях государственного устройства. Доказано, что с возрастом у взрослых меняется восприятие детей в категориях нормативности, выбора направленного на них воздействий а также усиления тенденций индивидуализации над показателями

традиционности. Обнаруженные особенности могут быть полезными в системе заменяемого ухода за детьми в семьях государственного устройства.

Ключевые слова: представления, социальные репрезентации, ребенок, замещающая семья, приемная мать, возрастные особенности восприятия, адаптация.

За радянських часів, явище сирітство не вивчалось в контексті соціальної аномії, а розглядалися в руслі виховання за умов влаштування дитини в дитячий колектив навчального закладу інтернатного типу. Виведення системи захисту дітей із відомства міністерства освіти ініціювало перегляд принципових підходів щодо організації заходів захисту дитини в ситуації функціональної неспроможності її родини чи осиротіння.

Постановка проблеми

Дитинство, як феномен, ставить перед сучасною наукою ряд важливих питань, зокрема щодо його ролі у трансляції, підтримці і формуванні циклічності соціальних процесів суспільного життя людей саме позитивного спрямування. Взаємодія між дорослими і дітьми виступає динамічною основою наступності поколінь, а вивчення уявлень дорослих про дітей може послужити вагомим підґрунтям для розуміння перспективних тенденцій розвитку соціальних систем загалом. Водночас розбудова професійного напряму організації замінного догляду за дітьми також піднімає питання ретрансляції соціальних процесів, яка формуються, в тому числі, і у батьківсько-дитячих відносинах, виступаючи одним із чинників прогнозування успішності замінного батьківства. Таким чином вивчення семантики уявлень дорослих про дітей може послужити як розкриттю соціальних процесів на рівні сім'ї та родини, так і стати вагомим практичним підґрунтям при підготовці замінних батьків для різних форм догляду за некревними дітьми. Передбачається, що віковий показник дорослих людей, як атрибут проходження ними життєвих циклів, теж може мати певний вплив на цей процес.

Тож метою статті є висвітлення наукових надбань щодо формування у свідомості дорослих різного віку соціальних уявлень про дітей та їх значення у замінному догляді за дітьми.

Аналіз останніх досліджень.

Хоча питанням вивчення психології дитинства присвячено багато наукових праць, однак в контексті прогностики соціальних процесів відчувається певний дефіцит як на терені вітчизняної науки, так і зарубіжної. Уявлення про дітей, як наукова проблема, вивчалися французьким дослідником М. Ж. Шомбар де Лов [5, с. 110]. Сама ж психологічна категорія щодо побудови картини соціальної дійсності у свідомості людини в рамках теорії соціального пізнання отримала наукове визнання лише в середині 70-х років ХХ століття і проявилось в роботах наступних авторів, як: С. Московічі (1961 р.), А. Тешфела та К. Фрейзера (1978 р.); С. Фіске та Ш. Тейлор (1984 р.), Ф Серафіка (1982 р.), В. Деннона (1978 р.), Г. Андреева (1997 р.) [1, с. 5]. Концепція соціальних репрезентацій французької дослідницької школи, представленої С. Московіті, охоплюючи наукову та буденну сферу знань, надає можливість пояснити закономірності мислення людей окремих груп та населення в цілому в сфері повсякденності. Виступаючи інструментом когнітивного пізнання, соціальні репрезентації детермінуються соціальними умовами життя, знаннями та досвідом, змінюючись разом з ними. Таким чином, «ідентифікаційна матриця» уявлень дорослих про дітей формується на основі сумарної історії розвитку попередніх поколінь, слугуючи основою трансляції набутого досвіду [2]. В контексті захисту дітей значення віку дорослих щодо процесів реалізації замінного догляду за дітьми частково піднімаються в дослідженнях Е. Алексеевої, Т. Бондаренко, О. Міневич, Т. Мельничук, В. Ослон, Л. Петрановської, Дж Скулер, Л. Чернишової, та інших. Однак найбільш повно ці аспекти представлені в роботах Л. Большакової (Росія), Г. Бевз (Україна) [2-3].

Виклад основного матеріалу.

Результати досліджень автора цієї статті та Л. Большакової засвідчують значущість вікових показників дорослих, як замісних батьків, в питаннях їхньої успішності в обраній сфері діяльності та розбудові позитивного перебігу адаптаційних процесів новоствореної замісної сім'ї. Дані психолога Л. Большакової були отримані в процесі вивчення особистісних перемінних в процесі адаптації прийомних мам до нової сімейної ситуації. Водночас дослідження автора цієї статті стосувалися вивчення уявлень дорослих про дітей, як чинника розбудови інституту сім'ї загалом і, зокрема, замісного. Надамо короткий опис уточнених уявлень дорослих про дітей в різні вікові періоди.

Період дорослого життя до 30 років найбільше проявляє у дорослих чутливість до сигналів дитини візуального та аудіального порядку а також відображає значущість рівня забезпечення догляду за дитиною, як в питаннях її утримання, так і розвитку. Асоціативний ряд фіксує значущість соціальної відповідальності в рамках турботи про дітей, дотримання безпеки дітей, вагомість процесів дорослішання та сімейності. При цьому ця група має найнижчі показники щодо цінності дитності та її поєднання із успіхом та будь-якими очікуваннями у цій сфері. *Дотрудовий період цієї групи* ставить найбільші акценти на продуктивних видах діяльності дітей, завдяки яким формуються життєво важливі навички та вимоги щодо відкритості й слухняності дитини. Ні в один із подальших періодів дорослого життя показник слухняності дитини не виступатиме таким вагомим, як в цей період. За таких умов діти сприймаються в категоріях «свободи», «потенціалу» та «належності» на фоні знижених потреб у спілкуванні між дорослими і дітьми та найбільш підвищених - по рекреації. Можна сказати, що саме цей період життя є сензитивним для дорослих щодо інтеграції ними надбань дитинства та їх інтеріоризації на основі ціннісного перегляду на якісно новому етапі життя - першому етапі дорослості. Таке припущення пояснює виявлену в цьому періоді життя неактуальність для молодих дорослих батьківсько-

дитячої взаємодії при посиленні вимог щодо нормативного підходу у сприйманні дитинства і дітей.

Період життя із 31 до 40 років має найбільш збалансовані показники. Водночас він характеризується найбільшою просоціальною орієнтованістю, ствердженням життєвих цінностей та традиційністю з налаштованістю на рекреаційне дозвілля. Діти в цей період найбільше оцінюються в категоріях хитрості та егоїстичності при знеціненні їхньої сили та компетентності. Тут діють переваги пріоритетів професійного зростання дорослого в рамках соціально-схвалених норм, як таких, що формують межі його успішної діяльності в тому числі і щодо дітей. Дорослі цього віку зацікавлені у розбудові системи послуг щодо розвитку та соціалізації дітей як чинника вивільнення їхнього часу для самореалізації в професійній сфері та засобу матеріального забезпечення життя сім'ї.

У віці 41-50 років найбільше виявилось «асоціацій з дітьми» пов'язаних із сферою батьківських умінь та навичок, переживань труднощів батьківства й чутливості до потреб дитини психосоматичного плану. Цей період найменш асоціюється із процесами дорослішання дитини, традиційністю життя та розумінням дитинства на рівні громади і державності.

Після 50 років дорослі люди особливо відмічають міру фізично-емоційних затрат, яку вони вкладають у дітей, що супроводжується посиленими афективно-соматичними та ціннісними переживаннями а також здатністю до формулювання запитів до фахівців у сфері дитинства з питань належного догляду за ними, розвитку і соціальної успішності. Саме в цей період дорослі найбільше виказують мрії стосовно дітей, очікуючи з їхнього боку позитивної зворотності та вбачаючи в них власне стимулювання. Водночас на цьому віковому етапі найменш навантаженими виявилися питання забезпечення дітей вітального та розвивального плану, дотримання їхньої безпеки, підтримки інтересів та розвитку здібностей, а також рекреаційного дозвілля. Таке асоціативне «зменшення вкладу» в дітей

супроводжується активізацією компенсаторних механізмів та найнижчими показниками за категорією «оптимізм/перспектива». Разом із виявленим зростанням чисельності асоціативних іносказань та поетичних порівнянь (явища природи, образи цивілізації та літературні поетичні вислови) це може вказувати на процеси витіснення можливих розчарувань та перегляду своїх позицій щодо дітей та їх догляду. В цей час дорослі більше дають дітям простору для прояву їх активності, а поняття безпеки отримують інше тлумачення, ніж це ми спостерігали раніше.

В цей період посилення фокусу уваги на *трудовій включеності* дорослих більш яскраво проявляє їхню зацікавленість питаннями батьківства та отриманням допомоги. За таких умов дорослі більше налаштовані відслідковувати спонтанну активність дитини, її психосоматичні прояви, позитивні візуальні сигнали та процеси дорослішання дитини: дитина ніби зненацька постає перед дорослим, ставлячи перед ним раніше невідомі завдання, посилюючи налаштованість на побудову взаємодії із нею; а сама дитина найменш описується через категорії безпеки, чутливості та сензитивності, слухняності, компетентності й здатності до продуктивної діяльності, а також майбутньої професійності. Продовження в цей віковий період трудової діяльності супроводжується пониженням в описі дітей значущості філософських категорій і підвищенням частки пестливих, образно-емоційних порівнянь: діти ніби сприймаються на контрасті «обов'язковість праці дорослих - не обтяженість трудовими обов'язками періоду дитинства», що і посилює емоційно-пестливе до них ставлення як форми переносу.

Після 60 років сигнали дітей (аудіальні та візуальні) та психосоматичні проблеми найменше потрапляють в поле сприймання дорослих, а доля функції батьківського забезпечення суттєво зменшується, як і значущість батьківських умінь та навичок. В цьому періоді життя люди мають дві суттєві зміни: вони набувають статусу пенсіонерів та вступають в роль дідусів та бабусь, що суттєво впливає на зміну задач їхнього життєвого

циклу. Водночас, в цьому віці відмічається ріст асоціацій, які вказують на значущість професіоналізації, успіху, інтелектуального рівня розвитку та здібностей і сили компетенції дитини, а батьківські експектації максимально понижуються. Цей вік має посередні показники щодо питань забезпечення дітей та вкладу в їхній розвиток, як ознак позиції прабатьківська і функцій батьківської соціальної відповідальності. Факт виходу людини із «фази трудової діяльності» та перехід на пенсійне забезпечення теж виявився значущим у сприйманні дітей, змінюючи показники асоціативних рядів.

Статистично доведено, що **пенсійний вік** посилює тенденції переживання вини і спонукає до перегляду цінностей суспільного життя з пониженням значущості соціальної відповідальності та дотримання канонів релігійності, родинності, традиційності, зниження оцінюючих суджень щодо проявів відкритості та егоїстичності дитини, що може створювати природне поле для проявів дитячої активності «несанкціонованої соціально-орієнтованими батьками». При цьому посилюється фіксація на якостях сенситивності та чутливості дитини, її особливостях ставлення до речей в контексті зростання цінностей побутового життя, посилюються страхи щодо її соціалізації, відновлюючи вимоги до слухняності дітей, що супроводжується предметними, афективно-емоційними почуттями та ціннісними переживаннями. Цей вік особливо фіксує розуміння труднощів батьківства, поєднуючи в образах дітей принципи наступності й циклічності життя, оптимістичного ставлення та оцінки дитинства на рівні громади і державності. При цьому, саме в цьому віці поняття «дитина» найменше асоціюється із категорією «свободи».

Аналіз проведених досліджень асоціативного ряду згідно *вікових показників* зафіксував їх співвіднесення із завданнями вікового розвитку людини та нормативним впливом соціального оточення. Виявлені вікові тенденції скачкоподібних змін показників можуть фіксувати чергування якісних та кількісних змін як підтвердження загальних закономірностей розвитку. Загалом тенденції висхідного напрямку стосуються соціальних

потреб дорослих в успіху та самореалізації, значущості професіоналізації й сприймання характерологічних проявів дітей з позиції їх компетентності і сили. Виявлені тенденції нисхідного напрямку проявляються щодо категорії інститутів соціалізації (родини та значущості сімейності), а також сигналів дитини візуального й аудіального напрямку. Натомість, незалежно від вікових показників, перші рангові позиції стійко посідають посилення на емоційний досвід дорослих, їхні батьківські задачі, питання соціалізації а також світоглядні та філософські міркування, а останні в рейтингу займають вислови щодо планування сім'ї та оцінки якості життя дитини з позиції соціальної політики, державотворення та громади.

Встановлено, що віковий показник виступає в асоціативному ряді атрибутом спорідненості із завданнями певного життєвого циклу, а ступінь включеності людини в структуру трудових відносин (дотрудовий, трудовий та пенсійний період) розширяє поле представленості проявів дитини та категорій батьківської компетентності (уміння та навички батьківства, види забезпечення, запити на знання й отримання підтримки) а також відмічається зростання застосування алегорій та метафор. Лише в одній позиції всі три трудові періоди мають приблизно однакові показники – це розуміння етапності процесів дорослішання дитини, як показника достатньої обізнаності населення в цій сфері наукових знань [2-3].

Емоційно-мотиваційна сфера людини в ранній період її життя більше асоціюється із питаннями репродуктивної сфери та спадковості, що взагалі не характерно людям старше 60 років. При цьому обидві вікові категорії не розглядають дітей у якості стимулів та мотиваторів власних намірів, як це відмічається в асоціативних рядах людей зрілого та працездатного віку. Молодий вік має найбільший потенціал щодо активного включення дорослого в життя дитини.

Водночас у дослідженнях Л. Большакової вище описані вікові відмінності теж віднайшли своє підтвердження, зокрема у зміні сприймання некревних дітей прийомними мамами [4].

Так у віковому періоду від 30 до 40 років замінні мами (прийомні) менше мають сумнівів щодо вибору виховних засобів щодо дитини: вони не акцентують увагу на м'якості у спілкуванні з дитиною та формуванні у неї залежності від дорослого, хоча і не схильні до заохочення її активності.

У віці від 40 до 50 років прийомна мама виказує більшу схильність до жертвності у своїх вчинках: вона побоюється нанести шкоду дитині, виважена у застосуванні виховних методів, більше вдаючись до формування залежності дитини від дорослого (неї як заміної матері), пониженню сексуальності дитини та посиленню її активності у фізичному розвитку та соціальних презентаціях. Л. Большакова робить висновок, що вік прийомної матері більше має значення саме у виборі методів впливу на дитину та взаємодії з нею, що не перечить результатам дослідження автора цієї статті.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Проведений екскурс наукових розробок з питань вивчення уявлень дорослих різного віку щодо дітей вказує на їх соціально-обумовлений характер та залежність від віку як атрибуту життєвого шляху людини. Виявлена предметна налаштованість людей раннього дорослого віку щодо управління поведінкою дитини та організацію для неї належної допомоги може формувати хибну позицію на предмет їх готовності до замінного батьківства. Надання переваг людям зрілого працездатного віку може бути адекватним в ситуації усиновлення та за умов створення робочих місць і працевлаштування дорослих в систему догляду за дітьми. Цьому слугуватиме виявлена тотожність завдань життєвого циклу розвитку із завданнями замінного догляду. Тенденції жертвності дорослих у віці після 40 років та їхня здатність до розширення спектра емоційного прийняття дитини теж можуть неоднозначно проявлятися в процесі замінного догляду за дітьми.

Можна стверджувати, що розгляд замінного сімейного догляду за дітьми може набувати форм суспільно-значущої праці, яка має ґрунтуватися на основі підготовки людей до виконання ними суспільних функцій опікування за дітьми та підтримуватися певною мережею професійного

супроводу. З огляду на значення емоційного вкладу дорослого в життя дитини, віковий показник, як прогностичний чинник успішності замінного сімейного догляду за дитиною, має враховуватися в цьому процесі, однак не може розцінюватися обмежуючим. В коло подальших наукових досліджень мають бути поставлені питання розбудови професійного супроводу замінних сімей, одним із яких є особливості соціальної перцепції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andreewa G. M. Psihologija socialnogo poznanja: Uchebn. posobie dlja wysshchych uczebnich zawedenij. – M. : Aspekt-press, 1997. – 239 s.
2. Bewz G. Dytna w strukturі “identyfikacijnoji matryci” doroslogo / G. Bewz // Prodlemy zagalnoji ta pedagogicnoji psihologija . zb. nauk. pr. Instytutu psychologiji im. G. S. Kostjuka APN Ukrainy, za red. S. M. Maksymenka. — K. : Milenium, 2009. — T. XI, ч. 1. — S. 23–30.
3. Bewz G. Pryjomna simja: socialno-psihologiczni wymiry: monogr. / G. M. Bewz. – K. : Wyd. Dim «Słowo», 2010. S. 115–149.
4. Bolshakowa L. N Socialno-psihologiczeskaja adaptacija roditelej i detej v prijomnoj semje. Dis... kand. psuchol. nauk / 19.00.07 / L. N Bolshakowa, Jaroslawszkij gos. ped. un-t im. K. D. Ushinskogo. — M. : RGB, 2005. — 231 s.
5. Socialnaja psihologija / pod red. S. Moskovichi– 7-e szd. — SPb. : Piter, 2007. S. 110.

DEVELOPMENTAL DYNAMICS SEMANTICS REPRESENTATIONS ADULTS OF CHILDREN AND PRACTICE FOSTER CHILD CARE

The article deals with the peculiarities of age dynamics concepts adult children studied in the context of social representations and replacement of childcare in families of public placement. It is proved that with age decreases the perception of children by adults in terms of norms and appropriate selection of directional influence them. As for the trends identified individualization, they are enhanced with increasing age indicator, and, accordingly, the rate of support values traditionalism and family life family-oriented reduced. The article provided a

detailed analysis of the changes perceptions of adult children to adult life following periods, such as: a period of 30 years; 30 to 40 years; 40 to 50 years and after 60 years. Also features compared to older children perceived by their inclusion in employment. It is proved that adult involvement in employment expanding field representation displays the characteristics of the child, parent categories of competence (ability and skills of parenting, types of support, requests for knowledge and support) along with the growth of the use of allegories and metaphors. Analysis of the research showed that women age increases susceptibility to cases of child sacrifice in education and moderation in the choice of means of educational influence. Regardless of age indicators in perceptions of adult children consistently occupy the first position matters concerning the emotional experience of adults, their problems and parental socialization institutions as well as the conceptual and philosophical arguments, and the last - family planning and assessment of quality of life from a social policy, state and community. The features of the dynamics of semantic representations adult children may be useful in the system of replacement care for children in families of public placement.

Keywords: representation, social representation, child, foster care, foster mother, age peculiarities of perception, adaptation.

Реферат на статтю

ВІКОВА ДИНАМІКА СЕМАНТИКИ УЯВЛЕНЬ ДОРΟΣЛИХ ПРО ДІТЕЙ ТА ПРАКТИКА ЗАМІННОГО ДОГЛЯДУ ЗА ДІТЬМИ

Бєвз Галини Михайлівни, доктора психологічних наук, доцента, професора кафедри загальної та практичної психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України

Кількість джерел: 5

У статті розкриваються особливості вікової динаміки уявлень дорослих про дітей, що вивчалися в контексті соціальних репрезентацій і замінного догляду за дітьми в сім'ях державного влаштування. Доведено, що з віком понижується сприйняття дітей дорослими в категоріях нормативності та відповідного вибору спрямованого на них впливів. Щодо виявлених тенденцій індивідуалізації, то вони посилюються із зростанням вікового показника, а, відповідно, показник підтримки цінностей традиційності життя та сімейно-родинності знижується. В статті надається детальний аналіз динаміки уявлень дорослих про дітей відповідно до їхніх вікових змін. Також порівнюється особливості сприймання дітей дорослими згідно їх включення в трудову діяльність. Доведено, що включеність дорослого у трудову діяльність розширює поле представленості різних проявів дитини, категорій батьківської компетентності (уміння та навички батьківства, види забезпечення, запити на знання й підтримку) поруч із зростанням застосування алегорій та метафор. Аналіз досліджень показав, що з віком зростає схильність жінки до жертвовності у вихованні дитини та поміркованості у виборі виховних засобів. Незалежно від вікових показників в уявленнях дорослих про дітей стійко посідають перші рейтингові місця питання емоційного досвіду, їхніх батьківських задач, інститутів соціалізації та світоглядних та філософських міркувань, а останні стосуються планування сім'ї та оцінки якості життя дитини з позиції соціальної політики, державотворення та громади. Виявлені особливості динаміки семантики

уявлень дорослих про дітей можуть бути корисними у плануванні замінного догляду за дітьми в сім'ях державного влаштування.

ЗАЯВКА	
на участь у конференції „СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ”	
П.І.П.	Бевз Галина Михайлівна
Місце роботи (або навчання)	ДВНЗ «Університет менеджменту освіти НАПН України
Посада	професор кафедри загальної та практичної психології
Науковий ступінь	доктор психологічних наук
Наукове звання	доцент
Адреса, контактні телефони	408-92-97
E-mail	galina.bevz@gmail.com
Назва доповіді	Вікова динаміка семантики уявлень дорослих про дітей та практика замінного догляду за дітьми